

AYAZ İSHAKİ ESERLERİNDE MİLLET KADERİ*

Çulpan ZARİPOVA ÇETİN,
Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi

Tatar Türkleri, Dünya Uygarlığının gelişimine büyük bir katkıda bulunan siyasetçi, tarihçi, alim, şair ve sanatkarları ile dünya çapında ün kazanan ulu bir millet olarak bilinmektedir. Bu açıdan XX. asrın Tatar Türkleri için çok verimli olduğunu da unutmamalıyız.

Tatar Türklerinin milli ve siyasi terakkisi için büyük bir çabada bulunan ve Yeni Tatar edebiyatına temel atan ediplerden en ünlüsü olarak tanınan Ayaz İshaki'nin eserleri, onun edebi mirası Tatar Türklerinin medeni tarihinde en önemli ve en karmaşık olanıdır. Yazarın, yarım asır kadar bir süre uzakta kaldıktan sonra on beş yıl önce nihayet Kazan Tatarlarına ulaşmaya başlayan ruhî hazinesi bugün de tane-tane toplanmakta olup, fennî ve siyasî açıdan araştırılmaya devam edilmektedir.

Ayaz İshaki hayatının yarısını milletinden uzakta, birçok ülkede gurbet acısı çekerek yaşayan ediplerimizdendir. Fakat o gurbette de Tatarların milli bağımsızlığına ve demokrasi ideallerine sadık kaldı ve kendi menfaatlerini bir kenara atarak bu ideallere sonuna dek fedakarca hizmet eden edip olarak tanındı.

Ayaz İshaki edebiyat meydanına XIX. asır tamamlandığı ve Tatar aleminde, milli edebiyatta önemli değişiklikler beklendiği bir dönemde geldi. O kendisini, ilk eserlerinden itibaren millet kaderini gündeme getiren realist (gerçekçi) yazar olarak tanıttı. İlk eseri sayılan “Tealimde Saadet veya İlim Öğrenmekte Rahat Hayat”(1899) eserinde, meselâ, genç İshaki kendi pratik faaliyetleri ve isteklerini yansıtmaktadır. Bu eserin yazıldığı dönemde medresede yeni usul ile okutma işine alınan edip, bu usulleri yaymaya ve tanıtmaya çalışıyor. Ayaz İshaki'nin millete sahip çıkma isteğini uyandırma niyeti ile yazılan “Kelepuşçu Kız” ve “Zengin Oğlu” eserlerinde de “Genç kuşak nasıl eğitilmeli” gibi en önemli sorunların birisi gündeme getirilmektedir. Bu eserlerde ayrıca ailede verilen eğitimin önemi vurgulanmakta ve kahramanlar Kamer ile Kerim'in cahil bir ortamda yetişip, ailede yeterli eğitim alamama sonucu feci kadere sahip olmaları anlatılmaktadır.

1904 yılında edibin tüm Tatar alemini sarsan ve Tatar milletinin kaderi, geleceği gibi ciddi sorunları gündeme getiren “İki Yüzyıldan Sonra İnkıraz” adlı eseri yayınlanıyor. Bu eser, XX. asır Tatar edebiyatı, millî fikir gelişimi ve millî bağımsızlık için başlatılan mücadeleyi yayma açısından büyük önem taşıyor. Tatar âlimi Mansur Hasanov sözleri ile söylersek, “XX. yüzyıl başı Tatar yazarlarının çoğu edebiyat meydanına “İnkıraz” arabasında geldiler”.¹ Bu eser, Tatarları asırlarca süregelen müstemlekeci uykudan kaldırma, aktif faaliyete geçirme, siyaset âlemine götürme, Tatar asillerini millî bağımsızlık için bir araya getirme işinde büyük etken oldu.

Ayaz İshaki inkıraza götüren sebeplerin en önemlisi olarak Tatar Türklerinin Rus tahtı esirliğinde olup, millî şuurunu, millî özünü korumak için hiçbir çaba harcamadıklarını göstermekte ve bu olaydan halka maddî destek vermeyen zenginleri, kadimci din adamlarını ve imamları sorunlu tutmaktadır. İnkıraza götüren ikinci sebep ise, eğitim sistemindeki eksiklikler, öne çıkan halkların bu sistemde erdikleri kazançları örnek almamak ve genç

* 26 Eylül 2004 tarihinde Ankara'da Dünya Tatarlar Birliği ile Tataristan Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyetinde Yetkili Temsilciliği'nin ortaklaşa düzenledikleri “Ölümünün 50. yılında Ayaz İshaki” adlı toplantıda sunulan bildiridir.

¹ M. Hasanov. Tatar Renessansının Böyek Kaharmanı. **Gayaz İshaqıy hem Tatar Dönyası**. Kazan 2000, s. 9.

kuşağa doğru eğitim vermemektir. Millete hizmet edecek gençler fakir olmaları nedeniyle güçlerini gündem ihtiyaçlarını karşılamak için, zenginler de millet ihtiyacını karşılayacak paralarını kendi menfaatlerine ve manasız eğlencelere harcamaktadırlar. Sonuçta, Tatar Türkleri hayatı tarafsızlık, tasasızlık içinde, kendi istikbalini düşünmeden sürdürmektedirler.

Ayaz İshaki bu eserinde Tatarların geleceğini koyu ve feci renklerle tasvir ederek, milletini inkızaza yenilmemek için bir araya gelip, el ele millî bağımsızlık için mücadeleye çağırılmaktadır. Bunun için millî eğitim sistemi yeniden kurulmalı ve eski tip okulların yerine çağdaş okullar çoğaltılmalıdır. Tatarlar, eğitim konusunda ilerleyen Rus okullarında eğitim görüp, çeşitli hünere sahip olup, kollarını sıvazlayıp bu bilgileri öz halkına hizmet etmek için kullanılmalıdır. Ayaz İshaki fikrine göre, inkırazı önleme çareleri, başka halkların kazançlarından örnek alarak Tatar milletinin maddî kuvvetini arttırmak, ana dilini korumak, edebiyat, sanat ve medeniyeti geliştirmektir. Bu açıdan edip millî edebiyata da büyük umutlar bağlanmaktadır.

Gerçekten, bu eser Tatar Türklerinin millî şuurunu uyandırıp, 1905-1907'li yıllar inkılabı için Tatar milletinde iyi bir temel oluşturdu. Tatarların büyük şairi Abdullah Tukay "Kim o?" adlı şiirinde "İki Yüzyıldan Sonra İnkıraz" eseri etkisinde Ayaz İshaki'yi böyle değerlendirmektedir: "O, milletimizi uyandıran, yükselten adam; o, bizi dilli eden, karanlıktan aydınlığa çıkaran adam; o, inkırazın, yok olmanın ne olduğunu anlatan adam; o, düşmanlarımızın kimler olduğunu açıklayan adam; o, bizim için zorlukları aşan, bizi bir güldüren, bir ağlatan adam". Ayaz İshaki tarafından gösterilen inkıraz nedenlerinin çoğu Tatar milleti için bugün de güncelliğini korumakta ve uyardırmaya devam etmektedir.

1906 yılında yazılan "Muallim" ve 1907 yılında yazılmaya başlayan "Tartışma" adlı ilk dramlarında yazar 1905-1907 yıllarında gerçekleşen inkılap etkisinde kalan Tatar gençlerinin düşüncelerini, isteklerini ve faaliyetlerini açıkça tasvir etmekte. Eserlerin kahramanları halka hizmet etme yolunu seçip, halkı bağımsız etmek için neler yapılabileceğini düşünüyor ve bu yolda belli bir faaliyete geçiyorlar.

1909 yılında İshaki Türkiye'ye geliyor ve İstanbul'da "Hayat mı Bu?" adlı eserini yazıyor. Bu esere temel olarak insanlık tarihinde en önemli sorunlardan sayılan "Bir insanın yaşam amacı ve manası" alınmış ve o yazar tarafından artık belli bir tarihî, millî temelde izlenmiştir. İshaki bu konuyu da XX. yüzyılın başında Tatar dünyasında millî uyanış ve bağımsızlık hareketinin kuvvetlendiği şartlarda onlarla bağlantılı olarak anlatıyor.

Yazar, çocukluktan düzenli ve iyi bir eğitim göremeyen kahramanın dünya görüşünün makul olmadığını, hayattan olan beklentilerinin de belirgin olmayıp, idealsiz, mesleksiz ve renksiz hayat sürdürdüğünü göstermekte ve bundan ders almaya çağırılmaktadır. Sonraki yıllarda yazılan "Mulla Dede" gibi eserde de o zaman medreselerindeki maarif ve eğitim sisteminde görünen durgunluk ve şakirtlerin hayatı anlatılmaktadır.

Ayaz İshaki'nin bütün eserlerinde bir milletin millet olarak kalması ve ilerlemesi için önemli olan şartlardan bahsedilmekte ve Tatarları asırlarca uyuşturup geride bırakan cahillik, toplum içinde yer alan ahlâksız âdetler, çok eşlilik, yeni kuşağa millî bilinci geliştiren eğitim verilmemesi gibi eksiklikler ciddi bir şekilde eleştirilmektedir ("Zengin Oğlu", "Kelepuşçu Kız", "Dilenci Kızı", "Üç Kadın ile Hayat").

Ayaz İshaki Tatar Türklerinin millî bağımsızlığını düşünerek tarihten de ustaca faydalanmaktadır. İstanbul'da kısa süre kalmasına rağmen ortaya koyduğu birçok eser arasında önemli yere sahip olan "Züleyha" adlı dramında yazar Tatar halkının tarihinde önemli yer alan korkunç olayı, zorla Hıristiyanlaştırma vakasını tasvir etmektedir. Züleyha adlı bir Tatar kadını kocasından ve üç çocuğundan ayırıp, Rus olan başka bir erkekle evlendirip, zorla Hıristiyan dinine geçirmeye çalışıyorlar. Fakat en zor şartlarda bile Züleyha kendi dinine, imanına sadık kalıyor. Eserde, hayatını sürgünde geçirirken de ibadetini bırakmayan Züleyha'nın döktüğü göz yaşının her damlasına Allah tarafından yetmiş bin meleğin bin yıllık ibadetinin yazıldığı söylenmektedir.

Eserde Züleyha Millet Anası olarak izlenmekte ve o, millî ruh ve ahlâkın temelini oluşturan imanın koruyucusu ve ailenin direği olarak anlatılmaktadır. Yazar, Züleyha kaderi misalinde Tatar halkının yaşadığı feci olayı anlatarak, “Züleyha gibi mert ve sağlam ruhlu Millet Anaları varken, bu milletin geleceğinde de umut var, onu yok edemezler” demek istiyor. Ayaz İshaki'nin “Züleyha” adlı dramı, Tatar Türklerinin Rusların eline düştükleri günden bu yana üç yüz yıldan fazla geçen zaman içinde dinini ve millî simasını koruma yolunda Rus âlemine verdiği eşsiz mücadelesinden tarihî bir manzara olarak değerlendirilebilir.

XX. yüzyıl Tatar edebiyatında önde gelen sorunların biri, Tatar kızlarının, Tatar kadınlarının hayat şartları ve eğitim düzeniydi. Tatarların ünlü şairi Seğıyt Remiyev'in “Tan Vakti” adlı eserinde yer alan

Doğ yeniden
Marifetli anneden!

gibi satırlar, bu sorunun zaman için gözde sorunlardan olduğunu açıkça anlatmaktadır. Yazarların fikrine göre, bir milletin ilerlemesi için bu milletten olan kızların bilinçli, güzel eğitilmiş ve erkeklerle aynı haklara sahip olmaları şart. Ancak bilinçli ve bilgili bir anne milletine hayırlı olan çocukları yetiştirebilir. Bu yüzden de XX. yüzyıl başında Tatar edebiyatında millet kaderi her şeyden önce kadınların kaderi sorunu aracılığı ile çözümlenmeye çalışıldı.

Ayaz İshaki eserlerinde kızlar ve kadınlar önder fikirli, becerikli, mert, ve hatta erkeklerden daha aktif olarak tasvir edilmektedir (“İki Aşık”, “Muallime”, “Ustazbike”, “Züleyha”). Aslında bu konu, XX. yüzyıl Tatar edebiyatında yeni bir konu değildi. Asırlarca merhametsiz bir şekilde ezilen, fakat şahsi bağımsızlıkları için can atan Tatar kızları XIX. asır Tatar yazarlarının dikkatini de çekmişti. Fark şu ki, XIX. asırda kızların zor kaderi cahillik ve fakirlik ile anlatıldıysa, artık XX. yüzyıl yazarları zor durumda, hayatın dibinde kalan kızları bozuk ahlâka sahip olan toplumun kurbanları olarak göstermeye ve kızların kaderini millet kaderine bağlayarak izlemeye çalıştılar. Meselâ, Ayaz İshaki'nin “Kelepuşçu Kız” adlı eserinde Kamer, toplumda yer alan kötü âdetlerin kurbanı olup feci bir şekilde hayatını yetiren Tatar kızı olarak gösteriliyorsa, “Dilenci Kızı” adlı romanda ise aynen hayatın dibine düşen, kendisini fuhuşhanede bulan Saadet sonuçta hayatın hazırladığı zorlukları yenerek, insanlık sıfatlarını koruyup, hayatını düzene sokmakta ve güzel bir eğitim alıp milletine hizmet etme yolundan gitmektedir. Böylece uzun yıllar ıstırap çeken dilenci kızı, Mansur gibi millet aydınları sayesinde mutluluğa ermekte ve bu mutluluğu milletine, halkına yararlı olmakta görmektedir. Bu eserde yazar bize insanın yaptığı işleri, günahları için sorumlu olduğu ve bunlar için mutlaka ceza çekmeleri hakkında da mesaj vermekte ve bu cezanın eserde vicdan azabı olarak anlatılması da büyük önem taşımaktadır.

Ayaz İshaki'nin “Muallime” adlı eserinde de halkına hizmet eden muallimler Abdullah ile Fatma Sibiryâ'daki bir şehre gidip oradaki Türkleri eğitime yolunda büyük başarılar ulaşılmaktadır. Fakat onların bu hizmeti verirken bir insanın ailede bulduğu mutluluktan vazgeçmeleri artık farklı bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Kötü kadere boyun eğmek zorunda kalabilecek kızları doğru yola yöneltip eğitmeyi amaç eden ulu canlı, şefkatli kadın kahramanı biz Ayaz İshaki'nin “Ustazbike” adlı eserinde de görebiliyoruz. İlk önce, eserin ismini açıklayalım. Tatar Türkleri en eski dönemlerden itibaren marifetçi, eğitim ve bilgi yoluna yönelen bir millet olarak tanınmışlardır. İslam dinini en erken dönemde ve Türk boyları arasında ilk olarak kabul eden Tatar Türlerinin her köyünde, her kasabasında mutlaka cami karşısında medrese olup, bu medresede erkek çocuklara ders veren hoca (*mulla*) ve kız çocukları eğiten, hocanın (*mullanın*) karısı, *ustazbike*

bulunmuştur. Ayaz İshaki işte bu eserinde öyle bir fedakâr can olan Sagıyde ustazbikeden söz etmektedir.

Millete erkek ve kız çocuklarını eğiterek yararlı olup, on iki yıl kocası Vahit hazret ile çok güzel geçinseler de, Sagıyde ustazbikenin huzuru yok, çünkü onlar evlât sahibi olamamışlar. Bu da ustaz- bikenin görüşünde kocasının soysuz, cami mihrabının sahipsiz, kendilerinin de duasız kalmaları anlamına gelmektedir. Ustazbike bir ailenin çocuksuz, varissiz kalmasını çok büyük bir eksiklik olarak algılıyor. Sonuçta o, gönlünü peygamberler örneği ile avutarak, kendisi görücü olup kocasına ikinci karı alarak, evi çocukların sesine doldurup, eşinin soyunu da böylesine devam etmiş olup, gönlüne huzur buluyor. Ayaz İshaki, “Vahid karısının bu kahramanlığı karşısında Padişah gibi azametine sığınmak için, çabucak karşına gelip gönlünden onun önünde diz çöktü” diye yazıyor. Yazar Sagıyde tipinde Tatar kadınlarına has olduğu sabırlı, kararlı olma, en zor durumda da kendinden fazla yakınımı düşünme, bir seçtiğin ideallere hayatınca sadık kalma ve bu ideallere fedakârca hizmette bulunma gibi en güzel sıfatları bir araya getirmiştir.

Ayaz İshaki Tatar kadınlarını bağımsız, kendi hayatlarına sahip çıkacak kadar bilinçli, güzel eğitilmiş asilzadeler olarak görmek istemiş. Yazarın idealindeki kadın, kocasına sadık bir eş, çocuklarına şefkatli bir ana olmakla birlikte, sadece bugününü düşünmeyince, fikrini ve aklını daha geniş ufuklara açarak, milletin yarınını da düşünen, hayatın hazırladığı zorluklara yenilmeyen, sağlam ruha ve irade gücüne sahip olan bir kadındır. Biz Ayaz İshaki'nin “Ustazbike”, “Muallime”, “Dilenci kızı” gibi eserlerinde halkın menfaatlerine hizmet etme hayali ile tutuşan işte böyle bir kadın kahramanları görebiliyoruz.

Ayaz İshaki kadınların erkekler ile aynı haklara sahip olmamasını, inkıraza götüren sebeplerin biri olarak tanımaktadır. Edibe göre, kadınlara saygı ile bakmayan, onları şahıs olarak tanımayan, onların bilincini ve gönüllerini geliştirmek için iyi şartlar hazırlayamayan bir milletin istikbali umutsuzdur. İshaki'ya göre, “Her milletin yarısı kadınlar, her milletin ruhunu koruyan kadınlar, her milletin dilini, telaffuzunu, şivesini koruyan kadınlar, yarın anne olacak kızları ve baba olacak erkekleri koruyan da kadınlardır...”.

İlk eserlerinde insanın mutluluğunu aile hayatına bağlı olarak izleyen yazar, sonraki yıllarda yazılan eserlerinde de bu konuyu işlemeye devam etmektedir. Fakat artık başka bir fikir açısından, başka bir amacı elde ederek. Daha XX. asır başında Ayaz İshaki Tatar Türklerinin Rus milleti içinde eritilme ihtimalini düşünerek, gelecek kuşakları uyarmaya çalıştı. Bu sorunu yansıtan ilk eser, “O Henüz Evli Değildi” hikâyesi oldu. Yazar bu eserinde bir Tatarın Rus milletinden olan bir bayan ile hayatını birleştirerek, ne gibi sonuçlara varabileceğini en iyi şekilde anlatmaktadır.

“O Henüz Evli Değildi” hikâyesi 1916 yılında, Tatarların Tatar ruhlu olup, hayatlarını doya doya Tatar olarak yaşadıkları bir zamanda yazılmıştır. Genç ve sağlıklı Tatar yiğidi Şemseddin öz milletinden, İslam dininden olan bir kız ile evlenip, milletine ve dinine hayırlı olan, İstanbul'da eğitim alan evlatlar yetiştirme hayali peşinde. Gerçekte ise o henüz evlenmemiş, ama hayatını artık güzel, nazik, fakat başka milletten, başka dinden olan Rus kadını Anna ile harcamakta ve çocukları da artık gizli olsa da kiliseye götürülüp vaftiz yapılmakta ve Hıristiyan dini kanunlarına göre yetiştirilmektedir.

Bu eser boş yere yazılmamış. XX. yüzyıl başında birçok asil Tatar genci okumayan, eğitim görmeyen Tatar kızlarını kendilerine yakıştırmayıp, Rus, Polonyalı ve Yahudi kızları ile aile kurmaya başlıyorlar. Milletin geleceği için korkunç sonuçlara getirebilen bu durumdan kurtulma yolunu Ayaz İshaki Tatar kızlarını da erkekleri okuttuğumuz ve eğittiğimiz gibi okutmada ve eğitmede görmüştür.

Edip “O Henüz Evli Değildi” hikâyesinde XX. yüzyıl başında Tatar milletinden olan birinin yeniliğe, ilime açık olmasının onun millî duygularına, kendisini Müslüman olarak tanımasına ziyan etmediğini göstermekte. Fakat Tatar milletinden olan bir insanın başka bir millî muhite düşüp, millî özünden ve hayat tarzından uzaklaşması ve Şemseddin gibi gerçek

hayatta aile, çocuk yetiştirme gibi bir millet için büyük önem taşıyan sorunlarda tarafsız, kaygısız kalması, Ayaz İshaki fikrinde, milletin istikbalini kökten kurutabilir. Gerçekten de, sonuçların ne kadar ciddi olduğunu biz Tatarların bugünkü hayatında görebiliyoruz: Ruslar ile oluşan karışık nikâhlarda Ruslar değil, Tatarlar yenik düştü. Annesi veya babası Rus milletinden olan çocuklar Rus dilinde, Rus kültürü kanunlarına göre yetişip, öz milletine asla hayırlı olamadılar. Ve bu olay bugün de devam etmekte, ve böyle giderse, gelecekte Tatar milletini inkıza götüren asıl sorunların önde geleni olacağından şüphe yoktur.

Ayaz İshaki millî düşüncelerini yayma ve geliştirme işini 1918 yılında, Rusya’da olan inkılap sonrası siyaseti kabul etmeyince yurt dışına çekip gittiği yıllarda da aktif bir şekilde devam etmektedir. “Güz” adlı eserde edip tarafından değeri biçilemeyen fikir sunulmakta: bir milletin yarını olan çocukların millî ruhlu olarak yetişmeleri için, onların millî muhitte yaşamaları şarttır. Eğer “O Henüz Evli Değildi” adlı eserde Tatarların Rus milleti içinde eritilmesi onların Rus milletinden olan biri ile evlenmesi sonucu olarak gösteriliyorsa, artık “Güz” adlı eserde Ruslaşma nedeni, birçok Tatar’ın kendi millî özünden uzaklaşarak, Rusların hayat tarzına, Rus kültürüne karşılık verecek kadar irade gücü bulamaması ile anlatılıyor.

Eserde iki kadının kaderi gösterilmekte. Gülsüm adlı kadın, Rus muhitinde yetiştiğinden dolayı kendisini “İsa Peygamberin doğum gününü bayram etmeden, Kurban bayramını bayram eden “garip bir Rus” olarak kabul etmekte. Onun hayatı da millî âlemden uzaklaşma sonucu olarak, manasız ve mutsuz geçmektedir. Gülsüm’ün sadece bugünü değil, yarını ve çocuklarının istikbali de karanlık ve umutsuzluk içinde. Nefise ise, kendisini Tatar milletinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul ettiği ve öz milletine, dinine sadık kaldığı, çocuklarını da bu değerler içinde yetiştirdiği için hayatta kendi yerini bulup mutlu olmaktadır.

Edibin “Güz” adlı uzun hikâyesinde yer alan inkılap öncesi Tatar asilleri arasında yaygın olan Ruslaşma olayı hakkındaki düşünceler Sovyet döneminden bugüne kadar güncelliğini kaybetmiyor. Fark sadece şu ki, XX. asır başında kendi milletine soğuk bakarak millî kazançlarından vazgeçen ve her attığı adımında Rus kültürüne ayak uyduran tabaka âsil mirzalar olsa, Sovyet döneminde artık bu gibi hastalık halkın tüm tabakalarına yayılmış durumu aldı. Ayrıca Tatar milleti bu durumun Ruslarla karışık nikâh yapmaktan daha tehlikeli bir durum olduğunun farkına varmalı.

1922 yılında yazılan “Eve Doğru” adlı uzun hikâyesinde ise Ayaz İshaki Rus çarına hizmet etmeye yemin eden Tatar subayı Mirhaydar Timergaliyev’in dünya görüşünde Rusyada’ki iç savaş sırasında ve onun etkisinde ortaya çıkan değişikliklerden söz etmektedir. Bu eserde yazar gerçeksi bir usul ile Rusların kendi milletinden olmayanlara, ayrıca Müslümanlara eziyet etmelerini anlatmak ile beraber, Türklere bir araya gelip, kendilerini bir millet olarak kabul etmelerine çağrı yapıyor. Ancak Türklerin bir araya gelmeleri onları millet olarak yaşata ve geliştirebilecek. Kahraman Timergaliyev bu fikri hayata geçirmek için ömrünü yitiren millet sever kahramanlardan biri olarak anlatılmaktadır.

Ayaz İshaki birçok eserinde Tatar Türklerinin Ruslar tarafından işgal edildikleri günden XX. asrın birinci çeyreğine kadar bu halkla kaynaşıp yaşamaktan elde ettiği bazen iyi, ama daha fazla kötü sonuçları başka hiçbir yazar başaramadığı kadar gerçeksi, geleceği gören ve uyarıcı bir şekilde göstermekte ve Tatarları bu feci olaylardan ders almaya çağırmaktadır.

Ayaz İshaki gurbette Tatar milletini yaşatma ve geliştirme amacına hizmet eden çeşitli faaliyetlerinde bu halkın geçmişi gibi konuya da büyük özen göstermiştir. Çünkü yazar için Tatarların bugünü ve yarını geçmişten ayrı izlenilemez. Bu açıdan 1944-1947’li yıllarda İstanbul’da yazılan “Ulu Muhammed” dramında İshaki okurların dikkatini Tatarların şöhretli geçmişine yöneltmektedir. Eserin kahramanları, Türkleri bir araya getiren ve düşmanlara karşı durabilen kuvvetli bir devleti nasıl ve ne gibi temelde kurabileceklerini düşünüyorlar. Kazan hanlığına temel atan Muhammed han zeki, âdil ve önünde olacak vakaları gönül gözü ile görebilen yönetici olarak gösterilmiştir. Bu dramda yazar Bulgar devleti, Altın Ordu ve Kazan

hanlıklarının dünya tarihinde aldıkları yere önem ve değer vererek, Tatar Türklerinin bir zamanlar devletli ve şanlı tarihe sahip olduklarını vurgulamakta ve bu eseri ile de Tatarların millî bilincini uyandırma amacına hizmet etmektedir. Tatarların tarih sahnesinde zor kadere sahip olmalarının nedenini de Ayaz İshaki bu milletin dağınık şekilde, dünyaya serpilip yaşamaları ile anlatmakta ve bütün Türklerin nihayet bir araya gelmelerinin şart olduğunu altına çizmektedir.

Ayaz İshaki yazdığı eserlerinde kendi kahramanları misalinde Tatar milletinin kazandığını da, yenik düştüğünü de, çaresizliğini de, umutlarını da anlatarak, bütün ömrünü Tatar milletini yükseltme düşüncesine adanmış. Onun eserlerinde gündeme getirilen sorunlar Tatar Türkleri için bugün de güncelliğini kaybetmedi. Yeter ki kulak verip onlar ile mücadele etmeye isteğimiz olsun.

Vefatından önce yazılan manevî vasiyetnamesinde de Ayaz İshaki yeni kuşağın önemli millî borcu olarak millî düşünce temelinde dünyaya serpilmiş Tatar Türklerinin bir araya gelmesi ve gelişmesini temenni etmiştir.